

הערכת תכנית "אוריינות תקשורת" ממצאי הערכה, שנה ג' תשע"ח

יוני 2018

רקע

- תכנית הלימודים "תקשורת וחברה" היא תכנית ביוזמה ובהובלה של הפיקוח על מגמת תקשורת וטכנולוגיה במסגרת מינהל מדע וטכנולוגיה
- לקראת שנה"ל תשע"ה הוקמה ועדת מקצוע, המורכבת מאנשי משרד החינוך ומאנשי אקדמיה וחיברה תכנית לימודים חדשה במקצוע "תקשורת וחברה"
- התכנית מתבססת על התפיסה לפיה תקופתנו מתאפיינת בצריכה מרובה של תקשורת וכי קיימת חשיבות רבה בהכשרת בוגרי מערכת החינוך לאוריינות תקשורת ולצריכתה המושכלת.
- התכנית מציעה מתווה מקיף ללימודי תקשורת בהיקף של 5 יחידות לימוד עיוניות. הלימודים מתפרסים על פני 3 שנים: י' – יב', כאשר בכל שנה לומדים התלמידים 5 ש"ש.
- בנוסף, במסגרת הלימודים במגמה התלמידים לומדים 5 יחידות לימוד נוספות בהפקת תקשורת – נושא שהמחקר הנוכחי לא עוסק בו

- הפיקוח על המגמה פנה לראמ"ה בבקשה לביצוע מחקר הערכה באשר לתכנית ובאשר למידה בה היא משיגה את מטרותיה
- לאחר סדרת פגישות הוחלט שלא תתבצע הערכה (= assessment) של המידה בה התלמידים רוכשים אוריינות תקשורת הלכה למעשה, אלא יתקיים מחקר הערכה (= evaluation) אשר ינסה להציע כיוונים ותובנות ראשוניים באשר לרכישת אוריינות תקשורת בקרב התלמידים, כמו גם בסוגיות נלוות נוספות אשר יפורטו להלן
- לקראת השנים תשע"ז - תשע"ח בוצע עידכון בתכנית הלימודים וכן עידכון במתכונת ההיבחנות:
 - עידכון בתכנית הלימודים: צמצום במספר המושגים הנלמדים; גמישות הוראתית מעבר לתכנית המאפשרת מידה רבה של בחירה, הוספת תכנים והורדתם על פי בחירת המורה, תוך התבססות על רוח התכנית
 - עידכון במתכונת ההיבחנות: הוספת אפשרות היבחנות במסגרת תכנית "למד". אפשרות ביצוע פרויקט מסכם במקום בחינה מסכמת

- במהלך השנים תשע"ה – תשע"ו נערכו קבוצות מיקוד וראיונות בשבעה בתי"ס. ממצאי המחקר הוצגו בפני מובילי התכנית.
- בשנה"ל תשע"ח ביצעו החוקרים סבב שלישי של איסוף מידע, במתכונת דומה של קבוצות מיקוד וראיונות קבוצתיים עם תלמידים לצד ראיונות אישיים עם מורים
- גם בסבב זה, המטרה העיקרית הייתה מעקב אחר רמת אוריינות התקשורת בקרב תלמידי המגמה. זאת, לצד בחינת תפיסות ועמדות באשר לתכנית הלימודים החדשה, אופן ההטמעה וכיו"ב.
- נזכיר שוב כי אין מדובר במדידה המתיימרת לספק נתונים מדידים (ודאי לא מספריים) בדבר רמת השליטה של תלמידים או בתי"ס במיומנויות של אוריינות תקשורת, אלא בתובנות ובמחשבות של צוות החוקרים, במתכונת של הערכה מעצבת.

שאלות המחקר

- האם במהלך לימודיהם ועם ההתקדמות בזירות הנלמדות התלמידים הופכים לצרכני תקשורת אורייניים יותר, מודעים יותר למאפייני תקשורת ההמונים כגון סדר יום שנקבע ע"י אמצעי התקשורת, "אחרי הקלעים" של השיח התקשורתי, בעלות על אמצעי תקשורת ועוד?
- באיזו מידה מפתחים התלמידים שיח ביקורתי, ראייה ביקורתית ביחס לאמצעי התקשורת? באופן כללי – היכולת של תלמידים לבקר את השיח התקשורתי, לעמוד על הנחות היסוד ואופני הייצור שלו, ולהציע פרשנות אחרת, אלטרנטיבית.
- באיזו מידה מושגי המפתח הנלמדים במשך השנים הופכים לחלק מהלקסיקון של התלמידים? באיזו מידה עושים בהם שימוש במהלך השיח שלהם על אודות תקשורת ובהקשרים אחרים?
- האם ובאיזו מידה בעקבות הלימודים התלמידים מפתחים רצון למעורבות חברתית ואף הופכים להיות מעורבים חברתית? כיצד הדברים באים לידי ביטוי?

שאלות המחקר

- מהן **התפיסות והעמדות** של מורים באשר לתכנית? באיזו מידה הם חשים שהתכנית מצליחה "להגיע" אל התלמידים, להשפיע עליהם בכיוונים הרצויים? מהן נקודות החוזק ומהן נקודות החולשה של התכנית בעיניהם?
- מהן **העמדות של התלמידים** באשר לתכנית וללימודים במגמה באופן כללי?

שיטה

- **המחקר הנוכחי מתבסס על הגישה האיכותנית, לפיה השגת הידע על אודות המציאות החברתית היא בעיקרה מהלך פרשני , כשהמידע נאסף באופן בלתי אמצעי באמצעות ראיונות , תצפיות, קבוצות מיקוד וכד'**
- **לצורך הערכת התכנית פותחה מתודה ייחודית בעלת שלושה נדבכים:**
 - ראיון קבוצתי עם תלמידים אל מול תכנים תקשורתיים המוצגים בפניהם
 - ראיון קבוצתי פתוח עם התלמידים על אודות התכנית
 - ראיון אישי עם מורים המלמדים בתכנית

- נזכיר שוב כי אין מדובר בגישה המחקרית האופטימלית לבחינת הבקשה המקורית של הפיקוח על לימודי תקשורת: לבחון את המידה בה התלמידים רוכשים אוריינות תקשורת (מתודה מתאימה יותר הייתה של מבדקים וכיו"ב).
- יש לראות במחקר הנוכחי מחקר איכותני המציע כמה תובנות התרשמותיות באשר למידה בה התכנית מקדמת את התלמידים לקראת אוריינות תקשורת (וכן תובנות באשר לעמדות של התלמידים והמורים כלפי התכנית), אך בשום אופן לא מחקר שמצביע ישירות על המידה בה התלמידים רכשו אוריינות תקשורת בעקבות התכנית.

שיטת המחקר: ראיון קבוצתי עם תלמידים אל מול טקסטים תקשורתיים

נדברך זה כלל שלושה חלקים עיקריים:

1. קריאת דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן מובילים ודיון בעקבות הקריאה

2. צפייה בכתבת תחקיר העוסקת ביחס של המשטרה לצעירים יוצאי אתיופיה ודיון בעקבותיה

3. צפייה בוידאו קליפ של שיר ודיון בעקבותיו

- גם בהקשר של הסרטונים וגם בהקשר של הכותרות, עיקר העניין של החוקרים היה לנסות לבחון באיזו מידה התלמידים יודעים להתבונן בטקסטים התקשורתיים באופן פרשני וביקורתי

- באיזו מידה יודעים לא לקרוא אותם כפשוטם אלא לנסות לזהות קשרים בין תוכן לצורה, כיצד שימוש באלמנטים של צילום, עריכה, פסקול, כמובן תסריט ומשחק (כשמדובר בסרטונים), אלמנטים של גודל כותרת, צבע, אופן ניסוח המשפטים וכד' (כשמדובר בשערי עיתונים) משמשים כדי לקדם פרשנות מסוימת ודימויים מסויימים אצל הקורא/צופה

שיטת המחקר: ראיון קבוצתי עם תלמידים אל מול טקסטים תקשורתיים

- להתרשם מהשימוש של תלמידים במושגים שנלמדו
 - לקבל מידע בדבר האוריינות החברתית והפוליטית של התלמידים , והיכולת שלהם לקשור בין הטקסטים התקשורתיים לבין שאלות פוליטיות/חברתיות רחבות (מגדר, יחסים בין קבוצות, סטראוטיפים וכד')
 - כל קישור אחר אשר יראה יכולת ניתוח שהיא מעבר לקריאה פשוטה של התכנים המוצגים
4. דיון עם התלמידים במליאה: מחשבות/עמדות באשר לתכנית הלימודים, מתכונת ההיבחנות, שילוב בין החלק המעשי והעיוני וכו'

1. קריאת דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן מובילים ודיון בעקבות הקריאה

- על הלוח הוצגו עמודי השער של שלושה אתרי חדשות/תוכן: Ynet, מאקו והארץ, מאותו יום עצמו (27.11.17) ודיון בעקבותיהם. עפ"י ההגדרה, Ynet והארץ הם אתרי חדשות בשעה שמאקו הוא אתר בידור.
- מה ציפינו לשמוע במסגרת הדיון?
- זיהוי העובדה שעל אף העובדה ששניים הם אתרי חדשות ואחר אתר בידור, בפועל קיים דמיון רב בתצורה ובתכנים (בעיקר בין ynet למאקו); (התייחסות להתליכי הידמות בין האתרים?)
- התייחסות לכך שיש הרבה מאד פרסומות, אשר תופסות אולי 60% מכלל השטח
- המון צבע – גם כתבות "צבע", סגנון חיים ורכילות, וגם צבע באופן כללי
- המון תוכן שיווקי, בין השאר במסווה של "כתבות". אולי דיון על השתלטות ההיגיון הכלכלי/שיווקי על פלטפורמות של חדשות?

1. קריאת דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן מובילים ודיון בעקבות הקריאה

- מעט מאד חדשות – גם באתרים שמוגדרים כאתרי חדשות; כניסה של רכילות, פנאי, סגנון חיים אל ה"כותרות הראשיות" (האם עדיין יש משמעות למושג הזה?)
- הדיון גם יכול היה לעסוק בנושא של הכותרת הראשית: חוק ההמלצות לפיו המשטרה לא תוכל לפרסם המלצות, גם בתום חקירת רה"מ
- באופן כללי, ציפינו למצוא דיון שמשלב בין ידע תיאורטי (=מושגים) לבין נתונים העולים מהתבוננות באתרים. שילוב בין "top-down" לבין "bottom-up", (ולא רק "top-down", כפי שראינו בשנים קודמות)
- ציפינו למצוא אפקט של הזרה אצל התלמידים – היכולת להתבונן במשהו מוכר ואשר נתפס כ"טבעי", באופן רענן וביקורתי שהתלמידים יראו יכולת להציף שאלות עקרוניות ולדון בהן.

2. צפייה בכתבת תחקיר העוסקת ביחס של המשטרה לצעירים יוצאי אתיופיה בעקבותיה

- קטע מכתבה של תכנית "המערכת", עם גל גבאי (החל מדקה 39:00 לערך)
- שלושה צעירים (20 וקצת) מהעדה האתיופית שהתיישבו על ספסל בשכונה בצפון תל אביב, בשעות הערב המאוחרות. כעבור דקות ספורות הגיעה משטרה, התחילו לתחקר אותם ובסופו של דבר גם החלו להעלות אותם לניידת כדי לקחתם לתחנת המשטרה. בהתערבות ההפקה תהליך המעצר הופסק.
- מה ציפינו לשמוע במסגרת הדיון?
- זיהוי הז'אנר: דוקו-אקטיביזם. שימוש באמצעים קולנועיים/טלוויזיוניים לא רק כדי לתעד מציאות, אלא לעשות עליה מניפולציה כדי לחשוף סוגיות עומק חברתיות
- דיון במניפולציות תקשורתיות ועד כמה הן לגיטימיות אל מול מטרות חברתיות.
- דיון במציאות החברתית הנחשפת: עד כמה באמת קיימת? עד כמה הצעירים עצמם נחשפים/נחשפו אליה? האם כתבה כזאת גורמת להם להתבונן מחדש על המציאות החברתית שבה הם חיים?

3. צפייה בוידאו קליפ של שיר ודיון בעקבותיו

- קליפ של ההרכב אורגונייט, השיר: חביבי יעני
- הקליפ משלב בתוכו ערבוב של סגנונות מוזיקה (אלקטרוני, היפהופ , ערבית, רוק), כלי נגינה (גיטרה, מיקסר, דרבוקה), ריקוד (ברייקדאנס, ריקודי בטן, מחול רוסי/קווקזי) ושפות דיבור (עברית , רוסית, ערבית).
- שילוב וערבוב של תלבושות (גלביה, אדידס, לבוש חושפני), אוכל (כוסמת+טחינה), תרבות חומרית (מטריושקה+נרגילה).
- ערבוב תרבויות שונות שחיות זו לצד זו, אך נתפסות כזרות זו לזו ; ערבוב בין העולמי והמקומי
- שבירת הדיכוטומיה הבסיסית והמכוננת של החברה הישראלית בין יהודים לערבים והצעת מציאות אחרת שבה תרבויות שונות במרחב הישראלי-מקומי מתערבבות ומשתלבות, בלי היררכיות, בלי "אנחנו והם" ובלי "גבוה-נמוך".

3. צפייה בוידאו קליפ של שיר ודיון בעקבותיו

- למה אפשר היה לצפות?
- שימוש במושגים רלוונטיים: "גלובליזציה", "לוקליזציה", "רב תרבותית" ובעיקר: "גלוקליזציה".
- זיהוי המציאות החברתית האוטופית שהווידיאו קליפ מייצג ודיון בהיתכנות שלה ו/או בסוגיה: האם מציאות כזאת באמת רצויה?
- אולי התייחסות להומור בתקשורת?

ממצאים

אוריינות התקשורת של התלמידים

- דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן
- כתבת תחקיר: היחס של המשטרה לצעירים
יוצאי אתיופיה
- וידאו קליפ של שיר: "חביבי יעני"/אורגונייט
- כללי

1. קריאת דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן מובילים ודיון בעקבות הקריאה

■ מידת העניין שעוררו עמודי השער הייתה למטה מבינונית . התלמידים לא מאד התעניינו בעמודי השער ועפי"ר היה צריך להתאמץ כדי לדובב אותם.

■ כאשר התקיים דיון אלו היו

■ הסתכלות Top-Down .

■ מראש באשר למהות הא

■ יותר מדי תהליכי m-Up

■ עמודי שער של עיתונים

■ הביא להתבוננות אחרת

■ הסתכלות שהיא בעיקרה תיאורית. מעט

■ ביקורת

ש - מי רוצה להתייחס ל[עמודי השער שאנחנו רואים פה]?
ת - מאקו זה צהוב, ברובו רכילויות. הארץ זה של השמאל.
ש - ומה זה ויינט?
ת - הכול, ידיעות אחרות. אתר חדשותי.
ת - בווינט יש יותר צבעים, בארץ זה נראה יותר ריק, במאקו זה באמצע.

מזה -

1. קריאת דפי שער של שלושה אתרי חדשות/תוכן מובילים ודיון בעקבות הקריאה

לצד זאת, בהשוואה לשנים קודמות התקדמות, יותר שימוש במושגים

ועדיין, מדובר עפ"י ר בתהליכי חשיבה בכיתה. קשה היה לזהות אינטראקציות התלמידים לבין המידע המתקבל

בלט לעין הקושי להבחין בין משהו מובנה מראש, לבין משהו שנובע מהחשיבה של הילדים. איך אתם מסבירים שכמעט ואין חדשות באתרים הללו? רוצים לעניין אנשים, אנשים מחפשים את השטויות האלה, אם משהו רואה את זה, זה מעניין. ת- זה סבבה, כי זה מה שרוצים ת- זה לא מפריע לאף אחד. יכול להיות שזה מסיט... אבל זה לא כל הזמן כיף לראות את המציאות. אנשים מחפשים לברוח מהמציאות

הגיון של בעלי האתר. הגיון של שדר העדיפויות. הגיון של

לא בהכרח. אם מישהו רוצה להשוות את התקשורת – אולי אף עדיף להימנע מעמדה ביקורתית כלפיו. אך אם רוצים לטפח צרכן (או יצרן) תקשורת ביקורתי – זה קצת בעייתי.

2. צפייה בכתבת תחקיר העוסקת ביחס של המשטרה לצעירים יוצאי אתיופיה בעקבותיה

- ללא ספק התוכן שעורר את העניין הוא תגובות רגשיות כולל מניסיון של שונות באוכלוסיה
- עדיין, בשלב הראשוני החוויה של הציבור היא ת - אתה עד לזה שביום יום יש יחס שונה מן הסתם, ברגע ש[שוטר] רואה שלשה אנשים שנראים חשודים, שיש עליהם סוג של סטיגמה אז המשטרה מגיעה, כי הם כהי עור השוטרים מגיעים עם סטיגמה . אם אני יושב ולידי ישבו 3 כהי עור, אז ברור שיגיעו אליי ת - על סמך צבע העור בעצם הם נראים חשודים
- ת - [התקשורת] מייצרת אירוע. זה לא לגיטימי בעיני. זה ניסיון לפגוע בגוף המדינה. באמון במשטרה. ש - אתה חושב שהתקשורת צריכה לעודד אמון במוסדות המדינה? ת - כן, לעודד אמון במשטרה.
- ת - ראיתי את הכתבה, התעצבנתי, יש שוטרים משועממים.. זה קורה לכל אחד מאתנו, זה קרה גם לי אישית, אני יכולה לשבת באיזה פארק ומתחילים לשאול אותנו... זה סוג של אלימות משטרתית, נטפלים בגלל שיש עבר פלילי נטפלים אליהם.

2. צפייה בכתבת תחקיר העוסקת ביחס של המשטרה לצעירים יוצאי אתיופיה בעקבותיה

- כדי להעביר את התלונות בעשייה התקשורתית לתלמידים לא פעם הכתבה.
- כפי שראינו לעיל, שיש כאן, פירשו רק במקרים בודדים כאן מניפולציה תקשורתית שהוא חושף מציאות.
- ת- התקשורת כמייצרת אירוע-----רוצים להראות משהו למודעות אז זה התפקיד של התקשורת, זה הדרך שלהם לייצר שיח. זה אמיתי.

ש- האם מכירים את המושג דוקואקטיביזם?
 ת- זוכרת שלמדנו לא יודעת מה
 ת- אפשר לנחש? יש התערבות של ההפקה להציג בעיה
 פעילה למעשה, המטרה של ההפקה
 חברתית,
 ש- מבחינה התקשורתית, איזה סוג... מה מאפיין את
 הכתבה? איזה סוג כתבה זאת?
 ת- תחקיר (תלמידה)
 ת- אולי בעקבות מקרה מסוים
 ת- זה בדיקה כלשהי
 ת- מצלמה גם

שנים המצולמים עצמם לדיון
 גם אז –
 לניתוח

ית
 .
 ש
 מ

3. צפייה בוידיאו השני של שיר ודין בעקבותיו

התגובות הראשונות לסרטון הסנסציוני

ת- פחד, הלם, כלום לא קשור,
ת- לבוש מזרחי, זה מעורבב, בנות לבושות
כנסיים קצרים. פרחי.
פה את הייצוג של המזרחים
בתי...
מים שלובשים אדיס

ש- מה מנסים להגיד?
ת-ייצוג של רב תרבויות, מדינת ישראל זה
קיבוץ גלויות אחד גדול והכול זה בעצם תרבות
מעורבת. אדיס, כוסמת, גלביות, חומוס
, נרגילות, נחמן מאומן, ליגת אלופות בכדורגל
, יש אחד שמקעקע חמסה
ת-הכול שילוב של תרבויות,
ת-שכל הדתות מתקיימות ביחד

ש-מה אומרים על מסר השילוב? מתחברים
לזה?
ת- מסר יפה בעיני
יכול לקרות, מלחמה עם הערבים
אמת לחיות בשלום, סתאם, זה
לא יכול לקרות, זה לא ריאלי

ת- ערבי ורוסי כולנו גרים במזרח התיכון, כולנו
אותו דבר. זהו [שיר] מחאה כי אנחנו
מתנהגים ככה כחברה
ת- מעבירים במסר, לא כופים את הדעה
, משלבים דברים מכאן ומהעולם

ההתייחסות של התגובות הראשונות
לסרטון במציאות כזאת? התגובות הראשונות
לפס כאוטופי מדי ורחוק מדי מן המציאות הקיימת

עמדות תלמידים כלפי הלימודים

- מרבית התלמידים מביעים סיפוק רב מבחירתם בלימודים במגמה 12.
- נדמה שגם תלמידים אשר הגיעו למגמה שלא מתוך בחירה , מביעים סיפוק מהלימודים בה.
- המעבר להיבחנות בתכנית "למד" וצמצום מושגים, מהווים כמעין "גלגל הצלה" לחלק מהתלמידים שחששו מאוד מהבחינה המסכמת
- התלמידים רואים בתכנית מסגרת אשר מפתחת אצלם חשיבה אחרת וראייה מושכלת יותר של מציאות החיים המונגשת אליהם באמצעי התקשורת השונים.
- התלמידים מוצאים בתכנית היבטים רלוונטיים אשר לדבריהם אינם מצויים בחלק ניכר ממקצועות הלימוד האחרים.

הערכת הישגי התלמידים

- עם תחילת התכנית, הערכת התלמידים כוונה לבחינה אחת מרכזת בסוף שלוש שנות התכנית לצד הערכה חלופית שמשקלה 30% מההערכה הכוללת.
- מתכונת היבחנות זו יצרה חששות בקרב המורים ותלמידיהם.
- האפשרות לביצוע פרויקט במסגרת "תכנית למד" הורידה את רמת החשש. ואכן, מרבית בתי הספר והתלמידים עברו לגישת הערכה זו. עדיין ישנם מורים ותלמידים הטוענים שהבחינה עדיפה ואכן ישנה אפשרות להבחן במבחן ארצי
- המשמעויות למעבר להערכה בתכנית למד:
 - א- כאמור, הורדת רמת הלחץ מהמורים ותלמידיהם
 - ב- הגברת החופש לבחירת תכני הלימוד
 - ג- התמקדות במספר מתוחם של נושאים ומושגים על חשבון למידת רוחב
 - ד- גישה המאפשר לתלמידים בחירה, יצירתיות ולמידת עומק
 - ה- מורים הנדרשים להשקיע זמן רב יותר מזמנם בהנחיה

- בזמן הראיונות, אפשר היה להתרשם מה"ניצוץ בעיניים" של תלמידים אשר תיארו את הפרוייקטים שלהם במסגרת תכנית למד. התכנית יצרה ככל הנראה תחושה משמעותית של חיבור, רלוונטיות ועניין בקרב התלמידים.
- נראה כי פעמים רבות תלמידים בוחרים לעשות עבודות על נושאים הקרובים ללבם ולחיהם: משחקי מחשב, תכניות ריאליטי, תהליך יציאה מהארון (!), פרסום ושיווק ועוד.
- בהנחה שתהליך העבודה והבדיקה נעשים בצורה איכותית, מעמיקה ומקצועית – מדובר כאן בתהליך חשוב ובעל תרומה לתלמידים.
- לצד היתרונות הניכרים של "תכנית למד" ראוי גם לציין את הבעייתיות הבלתי פתורה, כאשר הערכת התלמידים במלואה נעשית שלא באופן סטנדרטי (דהיינו: לא במתכונת של בחינה), יש בכך חשש לפגיעה בתוקף ההשוואה בין הישגי התלמידים השונים

- זאת ועוד, במהלך הראיונות גילינו חילוקי דעות בסוגיה: באיזו מידה תכנית למד מתאימה גם לתלמידים המתקשים יותר?
- יש לציין כי מורים אשר יישמו את התכנית גם בקרב תלמידים מתקשים יותר – מדווחים על שביעות רצון רבה

מעורבות חברתית

- אחת ממטרות התכנית היא לייצר תודעה חברתית בקרב התלמידים המשתתפים בתכנית. על פניו, קשה למצוא קשר ישיר בין השתתפות בתכנית לבין אקטיביזם חברתי
- אולם, נדמה שחלק ניכר מהפרויקטים המעשיים שנבחרו על ידי התלמידים עוסקים בהיבטים חברתיים. כאלו שאליהם נחשפו מתוך התנסות אישית או כאלו שנבחרו על ידי התלמידים מתוך עניין.
- בנוסף, תכנית "למד" מהווה תשתית חשובה להתמקדות בפרויקטים ומתוך פרויקטים אלו נבחרים הנושאים. בחלק הגדול הנושאים שנבחרים מתמקדים בהיבטים חברתיים.

עמדות מורים ביחס לתכנית

הערכה כוללת של התכנית

- ככל שהתכנית מתקדמת בשנים כך ההערכה לתכנית חיובית יותר. נדמה שהתאמות שבוצעו ובעיקר הגמישות בהוראת התכנית מגבירים את רמת שביעות הרצון של המורים.
- חלק מהמורים מציפים את הצורך לחזור וללמד נושאים אשר הורדו מהתכנית, כגון אובדן הילדות. יש המשלימים נושאים אלו באמצעות אפשרות הבחירה הניתנת להם. עדיין, לדעתם יש לשקול שלוב נושא זה ואחרים בתכנית הלימודים.
- ישנו קול המציין שקיים נתק בן מובילי התכנית שאינם אנשי שטח למורים, בהיבטי התמודדותם עם הקניית הידע.
- במהלך שני שלבי המחקר הראשונים סוגיית ההדרכה עלתה באופן עוצמתי. הטענה הרווחת הייתה שקיים מחסור של ממש בהדרכות וחומרי עזר.
- בסבב הנוכחי עולה שהיבטי ההדרכה אינם מצויים בראש סדר ההתייחסות/העדיפות של המורים

שני הסברים אפשריים לכך:

- א- הניסיון והידע שנצבר לאורך השנים. מרבית המורים מלמדים את הנושא יותר משנה אחת, כך שאפקט הראשוניות התפוגג
- ב- הגמישות ההוראתית וההבחנותית מאפשרים גמישות ועצמאות

סיכום והמלצות

- באופן כללי, מדובר בתכנית חשובה וייחודית שחושפת את התלמידים לעולמות תוכן ולכלים אנליטיים חשובים להבנת התקשורת בימינו ולהבנת החברה בכלל.
- כפי שצוין בתשע"ו, במעבר בין שלבי הגיל נראה כי בחלק מהמקרים אפשר לזהות התקדמות בעניין התקשורתי וביכולות הניתוח של התלמידים.
- ישנם גם הבדלים בין בתי"ס שונים. היו כיתות בהן התקיים שיח פרשני וביקורתי ברמה יפה. כיתות בהן ניכר שהתלמידים "חיים" את ניתוח התקשורת ויודעים להשתמש היטב במושגים שרכשו (ואם לא במושגים – אז לפחות בגישה הכללית)
- לצד זאת, התחושה נותרה שבמרבית הכיתות, מרבית התלמידים עדיין לא ביצעו את "עליית המדרגה", את ה"זינוק קדימה" ביכולות הניתוח

- אצל רובם, כך התרשמנו, מידת ההפנמה והשימוש במושגים שנלמדו היא לא מאד גבוהה. כנ"ל גם הפנמה עקרונית יותר של ראייה פרשנית וביקורתית
- נראה שהתלמידים טובים יותר בתוך הסיטואציה הבית ספרית המוכרת להם: התייחסות לניתוח התקשורת כ"מטלה" בית ספרית , כ"עוד מבחן". רבים מהם לא כל כך עושים את המעבר בין תלמיד שגורם חיצוני בוחן אותו לבוגר שעושה את ניתוח התקשורת כחלק מהשגרה ומהזהות שלו
- כפי הנראה קורס אוריינות תקשורת הוא לא זה ש"אחראי" לכך , אלא מדובר בתולדה של סוציאליזציה רבת שנים. עם זאת, לא תמיד הלימודים בקורס מצליחים לשבור את הדפוסים הישנים אצל התלמידים (ויש כאן גם שונות רבה)
- כמובן שאין מדובר במתודה האידיאלית לבדיקת הסוגיות הנ"ל

- **תכנית למד מצטיירת כמהלך משמעותי ורב ערך משלושה טעמים:** 1) (האפשרות לבחור פרוייקטים הקרובים לחיי התלמיד ולתחומי העניין שלו; 2) (האפשרות להשתמש במושגים רלוונטיים בלבד; (3) הפחתת הלחץ מהבחינה המסכמת שגורמת חששות כבדים לתלמידים ולמורים
- **עדיין, סוגיית התוקף ויכולת ההשוואה בין הישגי התלמידים בתכנית למד – נותרה לא פתורה**
- **נתייחס גם לתפקיד התקשורת כמי שאמורה להיות "הרשות הרביעית" או "כלב השמירה של הדמוקרטיה", החשיבות של חדשות ואקטואליה מקצועיים, עדכניים, ביקורתיים אמיצים.**
- **כל זה נראה כנרמס תחת הגיון מסחרי, תחת תעשיית הבידור והשכחה . אולי גם תחת גישה רלטיביסטית שאומרת: הכל תלוי אג'נדה פוליטית, אין אמת אחת. הכל בעיני המתבונן.**
- **יש להניח שתהליך זה מתרחש גם לשמחתם של גורמים בעלי כוח שלא מעוניינים בתקשורת אמיצה ובוטטת**

- בהכללה גסה, נראה שהתלמידים מקבלים את ההגיון הזה ולא רואים בו **בעייתיות**. גם הם (כמו כולנו?) מצפים מהתקשורת שלהם בעיקר לבידור ולאסקפיזם ואם מתווסף לזה גם אלמנט שיווקי מסחרי – אין עם זה בעיה.
- האם ייתכן שהתפקיד של התקשורת כ"רשות הרביעית" הלך קצת לאיבוד במסגרת התכנית? אולי בגישת הזירות יש מסר סמוי שכל זירה (חדשות , ריאליטי, סלבס, ספורט וכו') חשובה כמו כל האחרות? אנו מבינים את ההגיון ואת החשיבות של גישה (פוסטמודרנית?) מעין זו, אך ייתכן שלנוכח המציאות העגומה בעולם העיתונות החדשותית – ייתכן שאפשר לחשוב על זה מחדש
- כך או אחרת – ללא ספק מדובר בתכנית ייחודית וחשובה שיש לה את היכולת להעניק לבוגריה כלים אנליטיים וביקורתיים להתבוננות על התקשורת ועל החברה כולה